

- 48 *Hans Bruhns erindringer*, s. 57.
 49 Holm-Petersen 1975, s. 119.
 50 *Hans Bruhns erindringer*, s. 61.
 51 *Kirkebladet for Løjt Sogn*, nr. 2 – februar-marts 1981 – 2. årg., s. 2.
 52 Japsen 1935, s. 65f.
 53 RAK, Udenrigsministeriet, Departement for Handel og Konsulatssager, 1848-1903, Indkomne skibslistes fra Konsulaterne 1848-1864.
 54 Holm-Petersen 1975, s. 82.
 55 Ibid.
 56 Holm-Petersen 1975, s. 81.
 57 Mørkegaard 1993, s. 116.
 58 Japsen 1935, s. 80f.
 59 RAÅ, Privatarkiver, Søren Møllers erindringer, hæfte 7, s. 3.
 60 Lassen 1983.
 61 RAÅ, Christiansfeld præstearkiv, kirkebøger fødte 1896-1924, konfirmerede, viede og døde 1896-1923, *Fol. 186 (nr. 1574)*: Kirkebogens beskrivelse af hen-

des liv er kortfattet: Hun var født den 24. februar 1818 på det kongelige slot i Odense [som fejlagtigt kaldes Amalienborg] som ældste datter af overhofjægmester von Warner og dennes hustru Marie, født Bang. I 1845 [rigtigt 1841] blev hun gift med skibskaptajn Bendix Georg Bendixen fra Stollig ved Aabenraa. I 1860 blev hans førhen rige familie forarmet på grund af rederiet Bruhn og Bendixens bankerot [det var kun Bendixen, der gik ned]. Manden blev ramt af fortvivlelse og slog sig på flasken, og i 1894 kom hun som enke til brødremenigheden i Christiansfeld. Som det fremgår af korrektionerne i de skarpe parenteser, var der en række fejl i beskrivelsen, men teksten formidler tydeligt de udsving, der havde præget Bendixen-dynastiets tilværelse, og som endte med at koste Caroline og hendes familie deres velstand og sociale status.

Zusammenfassung

Im Laufe seines langen Lebens als Kapitän und Schiffsreeder schuf Jacob Bendixen aus Stollig auf Loit nahe Apenrade eine der größten Reedereien Dänemarks. Er war einer der ersten dänischen Kapitäne, die in den 1820'ern Rio de Janeiro besegelten, danach ging er in seiner Heimat an Land und ließ am Hafen in Apenrade das eine große Schiff nach dem anderen bauen. Beobachter aus dieser Zeit beschreiben ihn als einen sympathischen Mann, dem es leicht fiel, freundschaftliche Beziehungen zu den Leuten in dem verhältnismäßig rauhen Seefahrerklima zu erlangen. Er war der Schwager des größten Apenrade-Matadors aller Zeiten, Jørgen Bruhn, zu dem er sein Leben lang nahe geschäftsmäßige und persönliche Beziehungen hatte. Jørgen Bruhn starb 1858. Zur gleichen Zeit wurde die Reederei von Jacob Bendixen durch Fehlinvestitionen ruiniert, was für die Familie schwerwiegende Folgen hatte. Er starb als armer Mann, nur mit Mühe und Not gelang es einem seiner Söhne den Hof Stolligaard weiter zu betreiben. Zwei der Kapitänssöhne mussten ihre Laufbahn zur See aufgeben, einer von ihnen endete seine Tage verarmt und alkoholisiert im Arbeitshaus in Apenrade.

Die nationale Pflicht für das Mutterland

Det tyske mindretals økonomiske kollaboration under den tyske besættelse af Danmark 1940-45.¹

AF SIDSEL MARIA VON QUALEN

Den 9. april 1940 klokken 04.15 overskred den tyske værnemagt den dansk-tyske grænse, og den tyske besættelse af Danmark var efter få timer en realitet. Dagen var for store dele af det tyske mindretal i Nordslesvig en glædens dag, da man stadig nærede et stærkt håb om en grænserevision og derfor regnede med, at besættelsen ville bringe en sådan med sig. Mindretallet strømmede ud på gader og stræder i Nordslesvig for med jubelråb og nazihilsen at byde de tyske tropper velkommen som befriere. For at ønsket om en grænserevision kunne opfyldes, måtte mindretallet dog yde sin tårn for moderlandets store kamp, og kimen til det tyske mindretals kollaboration under besættelsen var dermed lagt.

Indledning

Den ypperste kollaboration, man som tysksindet kunne yde, var aktiv krigsdeltagelse. Dette gjorde en stor del af mindretallets unge mænd, men hvad kunne man ellers gøre for at tjene moderlandet? For en gruppe unge kvinder kom tjenesten til udfoldelse ved arbejdet som frontsygeplejesker, de såkaldte frontsøstre.² De unge pigers ypperste opgave var dog, ligesom hos kvinderne i mindretallet og i Det Tredje Rige, rollen som moder.³ De voksne kvinder var organiserede i de såkaldte Frauenschaften.⁴ For mændene i hjemstavnen var det for en stor dels vedkommende de paramilitære organisationer Zeitfreiwilligen-dienst og Selbstschutz-korpset. Endnu en mulighed lå i den økonomiske hjælp i form af arbejde for den tyske værnemagt i Danmark. Også denne form for hjælp var mere eller mindre forventet, hvis ikke fra Det Tredje Riges side, så fra det tyske mindretals side, der aktivt gik ind og støttede op om det økonomiske samarbejde.

Mange af disse aktiviteter inden for kollaborationen er allerede vel undersøgte, derfor vil fokus i denne artikel være på det tyske mindretals økonomiske kollaboration, da dette endnu ikke er særlig godt undersøgt. På baggrund af dette er følgende problemstilling relevant:

Hvilket omfang fik og hvordan formede det tyske mindretals økonomiske kollaboration sig under den tyske besættelse af Danmark 1940-45?

Da der ikke findes grundlæggende forskning om det tyske mindretals økonomiske kollaboration, bygger fremstillingen dels på et bredt udvalg af publikationer om mindretallets og grænselandets historie, hvori det økonomiske aspekt behandles sporadisk, dels på baggrund af udvalgte kilder, hvis udvælgelse uddybes nedenfor. Overordnet har værket *Danmark besat* af Claus Bundgård Christensen m.fl. været udgangspunkt for fremstillingen samt den videre søgning af litteratur. Sabine Loreks afhandling om retsopgøret hos det tyske mindretal er den eneste, der i et bredere omfang beskæftiger sig med den økonomiske kollaboration. Det er dog stadig blot en del af en samlet fremstilling. Derudover bygger Loreks afhandling alene på arkivmateriale fra retskredsene Aabenraa, Gråsten og Tønder, men ikke Haderslev retskreds, som denne artikel beskæftiger sig med.

Artiklen er endvidere bygget på arkivalier fra Rigsarkivet, Aabenraa. Alle sager er anonymiseret. Det drejer sig om dombøgerne for særlige sager 1945-49 fra retten i Haderslev, og de dertilhørende dokumenter inddraget i retssagerne. Grundet artiklens omfang har jeg valgt at afgrænse min undersøgelse til dette bestemte geografiske område. Derfor må det holdes for øje, at det ikke er muligt at drage endegyldige konklusioner om det samlede mindretals økonomiske kollaboration, men blot klarlægge visse tendenser baseret på materialet fra Haderslev. Det inddragne kildemateriale er udvalgt ud fra følgende kriterier:

1. Sagen skulle indeholde en dom om økonomisk kollaboration.
2. Det skulle fremgå tydeligt af materialet, at den dømte tilhørte det tyske mindretal. Følgende er indikatorer for dette:
  - a. Vedkender sig det selv i materialet.
  - b. Medlem af NSDAP-N – det tyske mindretals nazistiske parti.
  - c. Medlem af DBN – Deutsche Berufsgruppen für Nordschleswig.
 Det uddybes nedenfor, hvorfor medlemskab af dette medregnes.
3. Tysk statsborger eller statsløs.

Såfremt et af de ovenstående kriterier er opfyldt har kildematerialet været benyttet i den efterfølgende undersøgelse. Dvs. at de anklagede ikke nødvendigvis opfylder alle fire indikatorer, men blot en eller to. De fleste dømte var danske statsborgere, og derfor har kriterierne 2a-2c været de mest benyttede i udvælgelsen af kildematerialet. Blot fire af sagerne omhandler tyske statsborgere.

Materialet har et omfang af i alt 65 sager om økonomisk kollaboration. Heraf er 56 af sagerne imod medlemmer af det tyske mindretal. Endvidere fordeler sagerne sig på i alt 74 personer, heraf 72 mænd og 2 kvinder.⁵ Sager mod brandmænd er ikke medtaget, om end disse også delvist er anklaget for økonomisk samarbejde, selvom disse "blot" var ansatte på de tyske militærbaser. Derimod medregnes kantinebestyrere af to årsager: De modtog 10 % af omsætningen i kantinen og fordi de, som det senere vises, også blev formidlet gennem DBN. Ud over de upublicerede materialer om den økonomiske kollaboration, benytter jeg mig også af publiceret kildemateriale fra Den Parlamentariske Kommissions beretning om det tyske mindretal under besættelsen.

Over for såvel det upublicerede som det publicerede kildemateriale må man selvfølgelig tage sine forbehold. Jeg vurderer dog, at materialerne har en høj troværdighed, og de benyttes derfor i artiklen til besvarelse af den opstillede problemstilling. Jeg behandler både materialet i bredden og i dybden, da jeg mener, at problemstillingen kun kan besvares fyldestgørende gennem både kvantitativ og kvalitativ behandling af materialet.

Nazificeringen af mindretallet – Det tyske mindretal 1933-45

Indtil 1933 spillede nazismen ikke nogen afgørende rolle for det tyske mindretal i Nordslesvig.⁶ Dette ændrede sig hurtigt efter Adolf Hitlers magtovertagelse i Tyskland den 30. januar 1933.⁷ I første omgang kom ændringerne fra utilfredse grupperinger lige syd for grænsen. Det drejede sig om slesvig-holstenske nazister, ført an af dr. Wilhelm Sievers og pastor Peperkorn, der begge stærkt agiterede for en revision af den dansk-tyske grænse fra 1920 under den såkaldte "påskeblæst" i foråret 1933.⁸ Om end de slesvig-holstenske nazister var en tidlig inspirationskilde for tysksindede nordslesvigere, kom selve nazificeringen dog indefra, og den første nazistiske organisation, Nationalsozialistische Arbeitsgemeinschaft, NSAN, blev oprettet i løbet af 1933.⁹ Der kom hurtigt flere til. I den første periode var mindretallets nye nazistiske organisationer kendetegnet ved indbyrdes rivalitet og konkurrence.¹⁰

Først i 1935 fik man samlet de nordslesvigiske nazister under dyrlæge Jens Møller og det nye nazistiske parti Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nordschleswig, NSDAP-N.¹¹ En endegyldig nazistisk ensretning efter tysk forbillede fandt dog først sted i 1938.¹² I perioden fra 1935 til 1938 var stort set alle mindretallets organisationer blevet

Et flyveblad udarbejdet af mindretallets parti Slesvigsk Parti i forbindelse med folketingsvalget den 3. april 1939. Ønsket om en grænserevision kommer særligt stærk til udtryk her. Kilde: Sønderjyllands historie 2. Efter 1815, s. 328

underlagt det nazistiske partis ledelse.¹³ Mindretallets øverste ledelse var fra 1941 organiseret i det såkaldte "Lille politiske råd." Her blev alle vigtige politiske beslutninger truffet. Folketingsvalget i 1939 blev meget vigtigt for mindretallet. I første omgang ønskede man en valgkamp omhandlende de svære økonomiske forhold i landsdelen, idet man derved håbede at vinde en del "blakkede"¹⁴ stemmer. I løbet af valgkampen blev strategien i lyset af omvæltningerne i Europa dog ændret. Nu tog man igen kravet om en grænserevision op som det afgørende emne i valgkampen. Mindretallet opnåede ikke et andet mandat, som havde været målsætningen.¹⁵ Ønsket om en grænserevision forblev dog et kernepunkt, om end Jens Møller ad flere omgange blev irettesat mht. dette fra Berlin.¹⁶ Selvom man fra tysk side ikke ønskede for meget fokus på grænsen, styrkedes mindretallets forhåbninger især af, at Tyskland efter 1920 ikke havde anerkendt "sindelagsgrænsen" mellem Danmark og Tyskland.¹⁷ Netop derfor var en grænserevision også et betændt emne i dansk udenrigspolitik i hele perioden.¹⁸ Med den tyske besættelse af Danmark forventede det tyske mindretal nu mere end tidligere, at en grænserevision var nært forestående, og der

var store forhåbninger om, at dette ville ske i løbet af sommeren 1940. Forventningerne blev dog knust, da der ikke kom en grænserevision, hverken i sommeren 1940 eller senere.¹⁹

I december 1940 beskrev Vomi²⁰ mindretallets opgaver således: "I. Volkstumserhaltung; II. Einschaltung der Volksgruppenarbeit in die Linien des gesamtdeutschen Schicksalskampfes ... [I. Bevarelse af nationalkulturen; II. Udførelse af arbejdet i folkegruppen i henhold til den fællestyske skæbnekamp.]"²¹ Den økonomiske kollaboration beskrives i et særskilt afsnit, men af andre dele af kollaborationen var hvervningerne til tysk krigstjeneste den mest fremtrædende og i forskningen den mest omtalte. Selvom denne form for kollaboration var den mest prestigefyldte, skabte den også en del betænkeligheder hos mindretallets ledelse, da man med øje på krigens forløb blev bange for at miste en stor del af sin ungdom på slagmarken.²² Derfor blev oprettelsen af den såkaldte Zeitfreiwilligendienst i 1943 også set på med venlige øjne fra ledelsens side. Zeitfreiwilligendienst var sidestillet med aktiv krigstjeneste, men blev aftjent i hjemstavnen. Omkring 1700 tysksindede i Nordslesvig gjorde tjeneste i korpset, der skulle assistere værnemagten

Medlemmer af det tyske mindretal byder de tyske tropper velkommen i Aabenraa den 9. april 1940. Foto: Ludwig von Münchow. Politikommandørens arkiv, Rigsarkivet i Aabenraa.

i tilfælde af en allieret invasion. Dette blev dog aldrig aktuelt, og korpset blev nedlagt kort før befrielsen.²³ I 1944 blev endnu et korpset oprettet på ledelsens initiativ, det såkaldte Selbstschutz-korps. Dette korps skulle fungere som et sabotageværn og i den forbindelse beskytte tysksindede virksomheder. Korpset var ikke nær så stort som Zeitfreiwilligendienst, men dette hang højst sandsynligt sammen med, at man først og fremmest rekrutterede fra den mest yderligtgående del af mindretallet.²⁴

Deutsche Berufsgruppen für Nordschleswig og Liefergemeinschaft

Den erhvervsmæssige organisering af mindretallets små og store virksomheder tog allerede form før den tyske besættelse indtraf. I 1936 oprettedes Deutsche Berufsgruppen für Nordschleswig, DBN, der var inspireret af Deutsche Arbeiterfront i Tyskland.²⁵ DBN havde ifølge sig selv to hovedopgaver: "1) dygtiggøre medlemmerne som håndværkere, og 2) at varetage deres erhvervsmæssige interesser."²⁶ For at kunne blive medlem af DBN skulle man opfylde følgende: Man skulle sende sine børn i tysk skole; man skulle holde og læse den tyske avis; være medlem af Selbsthilfe – der var en anden mindretalsorganisation - og sørge for, at voksne børn og lærlinge også blev medlemmer, samt sikre at de besøgte den tyske aftenskole.²⁷ Det lader derfor til, at oprettelsen af DBN var en del af den gennemgribende nazificeringsproces, der fandt sted hos det tyske mindretal i Nordslesvig i løbet af 1930'erne. DBN blev i efteråret 1940 omstruktureret og delt i tre undergrupper: En handelsgruppe under ledelse af købmand Hansen-Damm, en håndværkergruppe under ledelse af Wilhelm Müller og en arbejdergruppe under ledelse af Chr. Bruhn.²⁸ Man formåede at samle stort set alle forretningsdrivende i handelsgruppen, der i februar 1941 havde et medlemstal på 1019. Håndværkergruppen havde på samme tidspunkt 1834 medlemmer og arbejdergruppen et medlemstal på 1150.²⁹ DBN undergik muligvis endnu en opdeling i maj 1941. Dette er dog ikke omtalt i den Parlamentariske Kommissions redegørelse, men det er nævnt i det upublicerede kilde-materiale. I sag nr. 1082 står der, at PG, der var selvstændig sadelmager og medlem af DBN, i maj 1941 blev medlem af Sattler Innung inden for DBN, da det beskrives, at DBN var blevet opdelt i lav.³⁰ Sådanne Innungen nævnes også i flere andre sager bl.a. Tischler Innung i eksempelvis sag nr. 1043 og 1041, 463/45 og 1032.³¹ Ved de to sidstnævnte figurerer en indmeldelsesdato omkring marts 1941.

Allerede i sommeren 1940 oprettedes dog en anden underorganisation af DBN, nemlig Liefergemeinschaft, LG. LG oprettedes for at samle ordrer fra besættelsesmagten, der derefter blev fordelt mellem mindretallets håndværkere. Dermed var det i realiteten den enkelte håndværker, der var leverandør. Disse skrev selv fakturaen, der så blev sendt til LG og derfra videreekspereret. Medlemmerne betalte 2 % af omsætningen i kontingent til LG samt et mindre beløb til Selbsthilfe.³² Allerede før besættelsen havde man grundet krisen overvejet at oprette et sådan LG til leverancer til Tyskland, men det blev ikke til noget før under besættelsen.³³

For optagelse i LG gjaldt de samme regler som for optagelse i DBN. På grund af det arbejde man som medlem af LG modtog, steg medlemstallet kraftigt, og man vedtog derfor i juli 1940 visse restriktioner for optagelse for, som der stod i organisationens egen beretning: for at beskytte os mod uønskede elementer.³⁴ Allerede inden oprettelsen af LG havde repræsentanter fra mindretallet fået ordrer fra den tyske værnemagt på omkring to millioner kr. Det drejede sig hovedsageligt om håndværksarbejder som f.eks. snedkerarbejder.³⁵ Omkring 1942 lå de månedlige leverancer gennem LG på 1,2 millioner kr.³⁶ Endvidere vurderedes årsomsætningen for LG at være steget fra omkring syv millioner i 1940/1941 til 11 millioner i 1943.³⁷ LG skulle i de første 18 måneder af besættelsen have udført ordrer for 18 millioner kroner.³⁸

LG formidlede ikke blot arbejder til hovedsageligt tysksindede firmaer, men også arbejder til enkeltpersoner som f.eks. chauffører og bestyrere af kantiner. Man oprettede sågar en gruppe inden for DBN til dette kaldet Arbeitsfront der Volksdeutschen. For ansættelse forlangtes en attest for politisk pålidelighed, samt at man tilhørte mindretallet.³⁹ Man forsøgte også via LG, at få et samarbejde op at stå om levering af levnedsmidler, men det lykkedes ikke i samme omfang som håndværksarbejderne, da man fra tysk side havde regler om levering af fødevarer til Tyskland.⁴⁰

Forholdet til myndighederne

Stauning pointerede i slutningen af 1940, overfor Jens Møller "at det var en selvfølge, at mindretallet på den måde ydede en indsats, og regeringen havde intet at indvende derimod."⁴¹ Med sådan en udtalelse er det ikke underligt, hvis store dele af mindretallet var af den opfattelse, at man havde regeringens velsignelse til det økonomiske samar-

bejde. Samtidig optrådte der modsatrettede beskeder fra statsmagtens side, om at man ikke ønskede, at de tysksindede firmaer blev favoriseret i området, og det blev et stridspunkt mellem regeringen og besættelsesmagten.⁴² Et videre stridspunkt mellem mindretallet og regeringen var, hvorvidt LG måtte påtage sig ordrer, der oversteg medlemmernes kapacitet, samt om de måtte påtage sig arbejde uden for Nordslesvig.⁴³ Begge parter forsøgte at gøde jorden hos de tyske myndigheder, dog ved forskellige instanser. Det er et klassisk eksempel på det nazistiske polykrati.⁴⁴

Da Priskontrolrådet i 1942 ønskede at lave priskontrol på arbejder for værnemagten, kom DBN på barrikaderne, da man ikke ønskede at udlevere de forlangte oplysninger. Man vidste godt, at der var brugt store mængder af materiale, som man ikke havde fået tilladelse til, og en kontrol ville ganske givet betyde konfiskation af fortjeneste og retslige anklager. Gennem de tyske myndigheder fik man afværget priskontrollen.⁴⁵

Umiddelbart efter den tyske besættelse den 9. april 1940 mente dele af mindretallets erhvervsdrivende, at de oplevede en form for boykot fra deres danske kunder.⁴⁶ Det er dog uklart, om der var tale om en decideret boykot, som var organiseret. Det må snarere betegnes som privatpersoners skift af f.eks. købmænd, som når der under et møde i Statsministeriet den 18. juni 1940 om de økonomiske forhold blev givet eksempler på dette, og den følte boykot optræder også flere steder i det upublicerede kildemateriale som udslagsgivende for arbejdet for værnemagten. Det pointeredes under mødet i Statsministeriet, at grunden nærmere var købmandens opførsel den 9. april end det faktum, at manden var tysksindet, eftersom man indtil det pågældende tidspunkt havde handlet hos købmanden, selvom man givetvis har kendt til dennes tilhørsforhold.⁴⁷ Dette underbygges af udtalelser i sag nr. 857/45, hvor LJ, som var selvstændig smedemester og medlem af DBN, efter den 9. april 1940 mistede en del af sine danske kunder, fordi han havde heilet til de tyske tropper, da de kom forbi hans værksted.⁴⁸

Retsopgøret

3.000 medlemmer af det tyske mindretal blev under retsopgøret dømt for kollaboration med den tyske besættelsesmagt. Tager man i betragtning, at det tyske mindretal omfattede mellem 25 og 30.000, var det en stor andel, der blev dømt.⁴⁹ 700 af de dømte fra mindretallet blev enten dømt for værnemageri eller for at have udført vagttjeneste.⁵⁰ De blev

	Haderslev	Toftlund	Aabenraa	Sønderborg	Gråsten	Tønder	I alt
Interneret af modstandsbevægelsen	425	207	262	350	371	901	2516
Anholdt af politiet	329	86	710	346	643	245	2359
Internerede i alt	754	293	972	696	1015	1146	4876
Løsladt af modstandsbevægelsen	58	117	25	66	78	118	462
Løsladt af politiet	209	49	327	222	453	121	1381
Løsladte i alt	267	166	352	288	531	239	1843
Fængslede pr. 20.10.1945	487	127	620	408	484	907	3033

En oversigt over antallet af internerede, løsladte og fængslede i de sønderjyske politikredse i forbindelse med retsopgøret efter besættelsens ophør.
Kilde: Henrik Skov Kristensens "Straffelejren" 2011, s. 29.

dømt på lige fod med andre danske statsborgere, der havde ydet en lignende form for kollaboration.⁵¹ Overordnet må man dog konstatere, at mindretallet i Danmark blev dømt langt mildere end det var tilfældet for mange andre tyske mindretal rundt om i Europa.⁵²

Baggrunden for retsopgøret skal findes under besættelsen, hvor Frihedsrådet i pjecen "Når Danmark atter er frit" opstillede modstandsbevægelsens forventninger til et opgør med kollaboratører.⁵³ Man mente, at der måtte vedtages love med tilbagevirkende kraft, sådan at man kunne ramme flest muligt, også selvom deres kollaboration med besættelsesmagten på det udførte tidspunkt havde været lovlig.⁵⁴ Straffelovstillægget blev vedtaget i Rigsdagen den 30. maj 1945 og lovene var med tilbagevirkende kraft for hele besættelsen, dog med en undtagelse for handlinger begået før den 29. august 1943, der beviseligt var sket på baggrund af ordrer eller love fra en lovlig dansk myndighed.⁵⁵ Dette punkt viste sig fordelagtigt for en del af de store virksomheder, der havde været en del af den økonomiske kollaboration.⁵⁶

Den ene bestemmelse fra straffelovstillægget i forbindelse med sagerne om økonomisk samarbejde, var lov nr. 259, § 15 af 1. juni 1945, der lyder som følger: "Den, der ved påberåbelse af medlemskab af tyskvenlig organisation eller af egen nationale eller politiske indstilling, ved særlig

anstødeligt initiativ eller på lignende utilbørlig måde har samarbejdet med besættelsesmagten som indkøber, leverandør eller entreprenør eller medvirket som mellemmand ved antagelse af danske arbejdere til arbejde i Tyskland eller af Tyskland besatte lande uden at have det pågældende arbejde i entreprise straffes med fængsel.⁵⁷ Den anden bestemmelse, som langt de fleste dømtes efter, var lov nr. 406, § 2 (stk. 1) af 28. august 1945, som lyder: "Den, som på utilbørlig måde har samarbejdet med besættelsesmagten i erhvervsmæssig henseende, uden at forholdet dog findes at burde henføres under straffebestemmelserne i lov nr. 259 af 1. juni 1945 angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed, straffes med fængsel indtil 4 år. [...] Bestemmelserne i stk. 1 og 2 finder tilsvarende anvendelse, når samarbejdet ikke har fundet sted direkte med besættelsesmagten, men gennem en eller flere enkeltpersoner eller virksomheder som mellemlid, såfremt den pågældende indså eller burde have indset, at tyske interesser blev fremmet ved den af ham drevne virksomhed [...]."⁵⁸

Mindretallets økonomiske kollaboration i analyse af sagerne fra Haderslev retskreds

Den første dom for økonomisk kollaboration ved kriminalretten i Haderslev faldt den 21. november 1945 og den sidste faldt den 2. juni 1949. Hovedvægten af dommene var dog i 1946. I de 65 sager, der i alt dømtes ved retten, blev fem dømt efter lov nr. 259 § 15, mens 58 blev dømt efter lov nr. 406, § 2. I de resterende to sager blev de tiltalte for værnemageri frifundet. Gennem arbejdet med det udvalgte kildemateriale har der udkrystalliseret sig følgende generelle tendenser: Gennemsnitsalderen for de dømte for økonomisk kollaboration, der tilhørte det tyske mindretal, var 42,1 år.⁵⁹ Den ældste anklagede var i 1940 62 år og den yngste blot 19 år. Langt de fleste dømte var født lige omkring eller før århundredskiftet, og de var dermed mellem 30 og 50 år, da de udførte kollaborationen. Derfor vil man ikke kunne afskrive kollaborationen med ungdomsuvidenhed. Man må formode, at man som voksent menneske var sig fuld bevidst om sine handlinger, samt at man grundet alderen også må formodes at have haft et funderet værdisæt. Derudover kan det anføres, at kollaborationen kan ses som den ældre generations bidrag til Det Tredje Riges krigsindsats, i og med, at de fleste var for gamle til at kunne lade sig hverve til frivillig krigstjeneste, sådan som mindretallets unge mænd gjorde det.

Generelt er der blandt de dømte et overvejende flertal af små håndværksmestre, der, hovedsageligt via DBN, udførte arbejder for værnemagten i større eller mindre omfang. I 31 af sagerne blev arbejdet enten formidlet gennem DBN eller dennes undergruppe LG. Dette understreger DBN's høje organisationsgrad inden for mindretallet. For de fleste organiseret i DBN fandt kollaborationen sted under det meste af besættelsen, dvs. der kom løbende nye ordrer til de erhvervsdrivende gennem DBN eller LG. Sagernes fordeling af professioner fremgår herunder.

Denne fordeling stemmer nøje overens med de grupper af erhvervslivet, som Ditlev Tamm opstiller, som dem, der blev ramt af det økonomiske retsopgør.⁶⁰ Dog er det interessant, at der i Tamms liste ikke optræder håndværkere. Dermed må man sige, at Haderslev retskreds – og formentlig hele Nordslesvig – adskiller sig på dette punkt. Langt

Entreprenør	To tiltalte
Skrædder	Tre tiltalte
Vognmand	Seks tiltalte
Murer	Tre tiltalte
Snedker	Ti tiltalte
Slagter	To tiltalte
Tømrer	En tiltalt
Bogtrykker	En tiltalt
Maler	To tiltalte
Papirvarer	En tiltalt (En frikendt)
Kantinebestyrer	Fire tiltalte
Bager	En tiltalt (En frikendt)
Sadelmager	Tre tiltalte
Smed	Seks tiltalte
Købmand	Tre tiltalte
Vognmand og kantinebestyrer	En tiltalt
Typograf	En tiltalt
Brygger	To tiltalte
Ukendt	To tiltalte

Tabellen viser erhvervsfordelingen blandt de anklagede og dømte for økonomisk kollaboration i sagerne mod mindretallets medlemmer. Den er udarbejdet af forfatteren på baggrund af kildematerialet.

de fleste af disse håndværksmestre havde haft selvstændig forretning siden tiden omkring Genforeningen i 1920 med få eller ingen ansatte. Det må derfor formodes, at de har haft en fast kundekreds, og det kan undre, at de i så stor stil påtog sig værnemagtsarbejde. Det nationale må således have spillet en rolle. Det er dog også muligt, at mange blot har set en god mulighed for at opnå en større gevinst ved det ekstra arbejde. Dette lader sig ikke afgøre af sagerne. Især selvstændige snedkere og smede optræder i sagerne, som tabellen også viser. En anden stor gruppe er de små og store vognmænd. Disse fungerede hovedsageligt på og i forbindelse med de tyske flyvepladser. Her er det især flyvepladsen i Skrydstrup i nærheden af Haderslev, der optræder i sagerne. På flyvepladserne udførte også entreprenørerne deres kollaboration. Gruppen af vognmænd var langt mere broget end gruppen af håndværksmestre, og deres kollaboration var heller ikke organiseret, som håndværkernes var. Her var det alt sammen på eget initiativ, og beløbene var ofte en del mindre, da kollaborationen sjældent fandt sted i hele besættelsesperioden. Dermed er det tydeligt, at man fra mindretallets side foretrak at støtte op om håndværkerne, sandsynligvis fordi der var flere ordrer at hente inden for dette område, hvilket også var en fordel for DBN, da de jo modtog 2 % af betalingen for det udførte arbejde, men også fordi en stor del af mindretallets kerne netop var små selvstændige håndværksmestre.

Et fællestræk i en del af sagerne er endvidere, at de anklagede angiver at være blevet kontaktet af enten militære eller civile tyskere, der havde opfordret dem til at påtage sig ordrer for værnemagten. Dette kunne stemme overens med, at der skulle have cirkuleret en liste med tysksindede erhvervsdrivende i tyske kredse.⁶¹

Kollaborationen forekommer for en stor del af sagernes vedkommende at have taget sin begyndelse kort efter den tyske besættelse. Dette stemmer godt overens med Johan Hvidtfeldts konklusioner på baggrund af kilderne fra bl.a. DBN. Dette kan have tre grunde. For det første kan det skyldes den i før omtalte "føjte" boykot af tyske virksomheder umiddelbart efter besættelsens begyndelse. Nogle kunne have følt sig tvunget ud i samarbejdet grundet økonomiske vanskeligheder. For det andet kunne det anses som et bevis for, at man netop følte det som en naturlig ting at begynde disse arbejder, i og med man følte sig mere knyttet til Det Tredje Rige. Når man nu fik muligheden for det, tog man selvfølgelig imod denne mulighed, godt hjulpet på vej af et mere eller mindre hårdt pres fra de tyske foreninger bl.a. i form af møder i

Bürgerverein i byen. Dette nævnes f. eks. i sag nr. 1041.⁶² I denne sag fortælles det, at snedkermester JA i maj 1940 efter opfordring mødte op på Bürgerverein i Haderslev. Her uddelegerede repræsentanter for LG i Sønderborg arbejde til tyske snedkermestre. Arbejdet bestod i at udfærdige borde, skabe mm. Snedkermester JA blev informeret om, at priserne var godkendt af direktoratet for vareforsyning. Han fortsatte sin kollaboration frem til august 1943. Hans samlede omsætning i perioden fastslås til 72.675,94 kr. En tredje mulighed kunne være, at man regnede med, at der i løbet af sommeren 1940 ville komme en grænserevision, og man ville dermed blot være på forkant med det uundgåelige i forbindelse med grænseændringen, hvorefter et bidrag til den tyske krigsmaskine ikke længere kun var en mulighed, men en pligt.

Den økonomiske kollaboration i tal

Den gennemsnitlige omsætning⁶³ anslås på baggrund af kildematerialet til at have været 691.181,65 kr. Dette dækker over en spændvidde fra 3.575,75 kr. til 6.341.875,34 kr. Dette er en enorm forskel og antyder derfor også den bredde den økonomiske kollaboration havde. Dog var der ingen enkeltpersoner, der havde en omsætning i millionstørrelsen. Her var der tale om ansvarlige for firmaer, der blev dømt på vegne af det respektive firma. Den største sag om økonomisk kollaboration omhandler et lokalt bryggeri, der under hele besættelsestiden i stort omfang leverede øl, vand og kaffeerstatning til besættelsesmagten. Den mindste sag om økonomisk kollaboration omhandler en lokal bogtrykker, der under stort set hele besættelsen havde leveret tryksager til besættelsesmagten mod kontant betaling.

Endvidere beløber det gennemsnitlige konfiskeringsbeløb sig på 73.231,47 kr. Her er spændvidden også meget stor fra 1.356 kr. nederst på skalaen og helt op til 1.015.331,46 kr. Her er der igen tale om firmaejere. Tallene er behæftede med en del usikkerhed, da meget blot var anslåede fortjenester og omsætninger. Dette skyldtes, at mange af de tiltalte ikke havde ført ordentlig regnskab i løbet af perioden. Men tallene giver dog et, om end ikke helt fuldendt, billede af, hvor omfangsrigt mindretallets økonomiske kollaboration var.

Af de dømte blev 21 mænd ligeledes dømt for at have været Zeitfreiwillige. Udover alderen, som ovenfor anført, kan dette sandsynlig skyldes, at de, grundet deres arbejder for værnemagten, var blevet erklæret uundværlige af mindretalsledelsen, da dette nemlig ikke udelukkede

tjeneste i dette korps, men dog udelukkede aktiv krigstjeneste.⁶⁴ Endvidere må det bemærkes, at de sager, hvor der også forekommer andre anklager, som f.eks. frivillig tjeneste i das Zeitfreiwilligenkorps, generelt dømtes noget hårdere end sager, hvor anklagen blot omhandlede økonomisk kollaboration.

23 af de dømte havde også været partimedlemmer i NSDAP-N, og dermed må det formodes, at de hvis ikke direkte havde deres loyalitet syd for grænsen, så i hvert fald stærkt sympatiserede med systemet. I den henseende er det også bemærkelsesværdigt, at de, som ikke ville vedkende sig et tilhørsforhold til mindretallet, på det kraftigste benægtede, at have tilhørt netop dette parti. Dette kan især skyldes, at det i grænselandet ikke var f.eks. sproget, der afgjorde sindelaget, men snarere andre aspekter. Her var en partibog en klar stillingtagen til mindretallet i netop denne periode.

Der var blot to kvinder, som var anklaget for økonomisk kollaboration. Det drejer sig om sagerne 821/45 og 1030.⁶⁵ Disse to sager er interessante at tage fat i, da de afviger fra normen ved at have kvindelige anklagede. I sag nr. 821/45 drejer det sig om MP, der sammen med sin mand var anklaget for økonomisk samarbejde i form af leveringer fra deres papirvareforretning. MP stod anklaget for under mandens rejser at have videreført forretningen og ved eget initiativ at have fået yderligere leverancer. MP blev dog frikendt for disse anklager, da retten mente det bevist, at hun blot fulgte mandens anvisninger, som han gav hende, når han var bortrejst. Dermed gik MP fri grundet en tidstypisk kvindeopfattelse.

I sag nr. 1030 stod MB anklaget for økonomisk kollaboration ved på sin konfektionsfabrik at have forarbejdet uniformsbenklæder til den tyske krigsmarine. MB var i 1941 blevet enke og havde dermed overtaget ansvaret for fabrikken. Året efter meldte hun sig ind i DBN og fik i den forbindelse det før omtalte arbejde, som gjorde, at hun igen kunne ansætte de 10 syersker fabrikken havde haft før mandens død. Omsætningen beløb sig på 57.938,82 kr. MB blev idømt 30 dages fængsel for dette arbejde samt en inddragelse af nettofortjenesten på 7.864,70 kr. Særligt skærpene var det, at arbejdet var formidlet gennem DBN samt arbejdets beskaffenhed. Tiltalte blev dog ikke dømt for det arbejde fabrikken havde udført inden mandens død, hvor man havde leveret tilskæringsarbejde gennem DBN, da hun ikke kendte noget til dette. Dermed blev det også cementeret i denne sag, at hvis en mand havde været til stede, måtte han stå som ansvarshaver.

I sag nr. 849/45 optræder den tiltalte JP's kone indirekte, da den kantine, som tiltalte bestyrede, stod i konens navn, og JP kunne derfor fortsætte driften af sin cigarforretning. Her blev der end ikke rejst anklage mod konen, da det mentes bevist, at det var JP, der egenhændigt drev kantine, selvom konen også arbejdede der.⁶⁶

Mindretallets økonomiske kollaboration sat i forhold til dansk økonomisk kollaboration

Sammenligner man forholdene hos dømte for økonomisk kollaboration blandt det tyske mindretal med forholdene hos dømte dansksindede i retskredsen, træder nogle interessante aspekter frem. For denne noget mindre gruppe – det drejer sig om 11 sager samt fem sager mod såkaldte blakkede – af dømte dansksindede var der dog også visse generelle tendenser. Gennemsnitsalderen var noget lavere end hos det tyske mindretal, nemlig 33,4 år. Her spænder aldersforskellen mellem 19 og 52 år. Blandt den dansksindede gruppe var der seks tidligere straffede, hvilket, set i det meget mindre omfang, er en langt større del end hos de tysksindede, hvor otte var tidligere straffede. Også erhvervsfordelingen var noget anderledes. Her optræder blot én håndværksmester. Hovedparten af de dansksindede var involveret i kørsel for værnemagten som vognmænd. Fordelingen var som følger: to entreprenører; seks vognmænd; tre slagtere; to gårdejere; to købmænd; én gartner; én arkitekt og den nævnte murer. Dette er særligt interessant, da man dermed må formode, at mindretallet grundet sin organisering i DBN, sad tungt på kollaborationen, hvad angik håndværksmæssige arbejder.⁶⁷ Dertil må dog anføres, at der formentlig har været modstand blandt de fleste dansksindede håndværkere i Sønderjylland mod at kollaborere med besættelsesmagten.

Den gennemsnitlige omsætning var blandt de dømte dansksindede noget højere på 906.266,70 kr. Derimod var den gennemsnitlige konfiskering på 41.974,70 kr. noget lavere end hos de tysksindede. Dette er et interessant aspekt, der kunne antyde, at mindretallet pga. medlemmernes identifikation med Tyskland blev straffet hårdere, dog er det svært, at give et entydigt svar herpå, da det også for disse tal gælder, at de i endnu højere grad end hos de tysksindede er ufuldkomne. Denne udformning af den økonomiske kollaboration stemmer også godt overens med Ditlev Tamms inddeling, og man må derfor konstatere, at mindretallet grundet overvægten af håndværkere adskiller sig fra

den generelle økonomiske kollaboration i Danmark. Seks af de dømt kan muligvis falde ind under kategorien "blakkede", da det hverken er entydigt om de er dansk- eller tysksindede. De er dog medregnet her, da de ikke opfylder de opstillede krav til at falde under kategorien tilhørende det tyske mindretal. Den omtalte håndværker falder under denne gruppe.

Scene fra befrielsesdagene, her i Aabenraa. 2958 personer fra det tyske mindretal blev under retsopgøret dømt for kollaboration af forskellig art med besættelsesmagten. Dette var procentuelt en stor andel af mindretallet og fik derfor også efterfølgende stor betydning for synet på mindretallet og mindretallets egen opfattelse af denne periode. Kilde: Sønderjyllands historie 2. Efter 1815, s. 357.

En bagatelgrænse

Der lader til at have været en bagatelgrænse for, hvad man ved retten anerkendte som hørende under økonomisk kollaboration. Den laveste fortjeneste var på 1.356 kr., og alt derunder må formodes ikke at kunne have rakt til en dom. At der netop var en sådan bagatelgrænse indikerer også, at man fra mindretallets side samarbejdede i meget stor stil, når man var villig til at udføre arbejder for selv meget små beløb. Dette skyldes sandsynligvis, at kollaborationen ikke fandt sted af økonomiske grunde, men snarere ud fra overbevisning.

I de dømte sager er der et eksempel på en sådan bagatelgrænse i sag nr. 1032.⁶⁸ CH, der var snedkermester og medlem af DBN, blev idømt 30 dages fængsel og konfiskering af 10.000 kr. Han var i den henseende repræsentativ for mindretallets økonomiske kollaboration. Han blev dog frikendt i et forhold angående et arbejde for den tyske værnemagt på kasernen i Haderslev med en omsætning på 1.260,60 kr. og en fortjeneste på 326,62 kr. Begrundelsen var, at dette ikke kunne betegnes som utilbørligt arbejde.

Et kig i de sager, der ikke endte for retten, giver et videre fingerpeg om, at en sådan bagatelgrænse eksisterede. Det drejer sig her om bl.a. sag 716/45, hvor den tiltalte, UB, var anklaget for at have repareret seletøj for værnemagten med en fortjeneste på 200 kr. Denne tiltale kom dog aldrig for retten.⁶⁹

Et andet eksempel ses hos en stor klædefabrik i byen, der undgik en dom for økonomisk kollaboration modsat flere mindre systuer. Virksomheden havde hovedsageligt syet uniformer og leveret tøj til Frøslevlejren. Virksomhedens ejere blev i sommeren 1945 anklaget efter lov nr. 259, § 15. Man havde haft en omsætning på 6,5-7 mio. kr. på arbejdet for værnemagten, hvilket var mere end 50 % af virksomhedens samlede omsætning. Endvidere havde man i perioden udvidet sit personale fra 120 til 230 ansatte. Virksomheden havde været medlem af DBN, dog uden at modtage ordrer fra denne. De anklagede fremførte, at de ikke selv havde taget initiativ til arbejdet. De var såvel blevet kontaktet af tyske militærpersoner og opfordret til arbejdet af Industrirådet. Endvidere bemærkedes det, at alle ordrer var godkendt af de danske myndigheder og gik over clearingkontoen. Fra 1942 havde man protesteret mod mere arbejde, men var blevet påtvunget flere arbejder af værnemagten. Anklagen blev frafaldet i 1948 uden, at der i materialet er en nærmere grund at finde til dette.⁷⁰

En værnemagers butik kort efter Besættelsens ophør. Billedet viser de meget ophedede følelser, der herskede kort efter Befrielsen, og som også medlemmerne af det tyske mindretal fik at føle. Foto: Historisk Samling fra Besættelsestiden

Det lader derfor til, at der udover en bagatelgrænse også var en anden forudsætning for ikke at blive dømt i det økonomiske opgør, og det var, at man kunne påvise egentlig tvang fra besættelsesmagts side eller en direkte ordre fra de danske myndigheder. Det var nemmere for større firmaer, som den omtalte konfektionsfabrik, at påvise dette end det var for små lokale håndværksmestre. Set i det lys er det også klart, hvorfor såvel eget initiativ som aktivt medlemskab af DBN i sagerne regnes som skærpende omstændigheder.

Sammenligning med Tønder, Gråsten og Aabenraa retskredse

Som anført i indledningen er Sabine Lorek den eneste, der har undersøgt det tyske mindretals økonomiske kollaboration. Jeg vil hermed drage hendes resultater ind for derved at skabe et større billede af mindretallets økonomiske kollaboration. Lorek konkluderer, at blot nogle få blev dømt efter lov nr. 259 § 15, hvilket er det samme resultat, jeg er kommet til i forhold til sagerne fra Haderslev.⁷¹ Endvidere konkluderer hun, li-

gesom jeg, at gennemsnitalderen blandt de dømte var forholdsvis høj, og at en del af denne gruppe samtidig var i tjeneste som Zeitfreiwillige. Hun vurderer også, at DBN havde en afgørende rolle set i lyset af mange dømtes medlemskab af denne organisation, samt at den næststørste gruppe af dømte havde været engagerede som vognmænd. Lorek noterer også, at ingen kvinder blev dømt for økonomisk kollaboration i retskredsene Tønder, Gråsten og Aabenraa, mens det i Haderslev retskreds blot var en enkelt kvinde. Hun gør sig også de samme overvejelser om, at anklagede med flere anklager blev dømt langt hårdere end dem, der alene var anklaget for økonomisk kollaboration. I Loreks undersøgelse drejede det sig ikke kun om tysksindede, der havde begået økonomisk kollaboration, men også en gruppe af dansksindede. Ud fra disse betragtninger kan man med en vis sikkerhed konkludere, at retskredsen i Haderslev ikke er et enestående eksempel på mindretallets økonomiske kollaboration. Dog kræves en mere dybtgående undersøgelse af dette forhold inden endegyldige konklusioner drages.

Muligheden for en omfattende økonomisk kollaboration blandt de tyske mindretal i Europa

Et aspekt, der desværre heller ikke kan besvares fyldestgørende i denne artikel, er spørgsmålet om, hvorvidt der fandt en lignende kollaboration sted hos andre tyske mindretal rundt om i det besatte Europa. Dette lader til at være meget sandsynligt, især når man tager i betragtning, at nazificeringen også havde gode forhold hos f.eks. mindretallet i Tjekkosllovakiet.⁷² Spørgsmålet er, om det også fandt sted med samme form for organisering, som det er blevet påvist, at det fandt sted i Nordslesvig? Sagerne giver os faktisk en indikator om dette. I sag nr. 821/45 er AP udover anklagen om økonomisk kollaboration også anklaget for "at have ladet sig ansætte ved organisationen "Volksdeutsche Mittelstelle", der havde hovedkontor i Berlin og derefter indtil kapitulationen at have berejst distrikter i Kroatien og Serbien for at organisere produkter til den tyske værnemagt hos derboende tysksindede håndværkere, samt indsendt månedlige indberetninger om sin virksomhed til hovedkontoret i Berlin."⁷³ Det er yderst interessant, da det bringer en ny dimension til anskuelsen af den økonomiske kollaboration hos mindretallet. Det har muligvis ikke blot været et anliggende, der blev styret fra hjemstavnen, men derimod muligvis styret direkte fra Berlin. Dette er et emne, der burde undersøges nærmere!

Konklusion

Det må ud fra ovenstående konkluderes, at det tyske mindretals økonomiske kollaboration var lige så organiseret fra partitoppens side, som alle andre aktiviteter i perioden. DBN stod som den store organisation, der indsamlede og uddelegerede arbejder fra værnemagten til sine medlemmer. Medlemmerne var hovedsageligt håndværksmestre, især snedkermestre. Udformningens organisering understreges endvidere af, at man på møder i Bürgerverein opfordrede til kollaboration med værnemagten.

Omfanget af denne kollaboration lader til at have været temmelig stor, ikke kun pga. den omfattende organisering i DBN, men også fordi, som kildematerialet viser, et vidt spænd i omsætning og fortjenester forekom, og det bekræftes endda også, at der var arbejder med mindre fortjenester end 1000 kr. Disse blev dog ikke dømt under retsopgøret, men dette betyder ikke, at de ikke hører ind under det samlede omfang af den økonomiske kollaboration. Endvidere kan det konkluderes, at det var den midaldrende del af mindretallet, der udgjorde den største gruppe af dem, der begik økonomisk kollaboration. Det lader til, at det tyske mindretals samlede kollaboration kan deles op i underkategorier alt efter, hvilken gruppering af mindretallet man tilhørte. Over denne samlede kollaboration stod ønsket om en grænserevision som en ledestjerne, der guidede mindretallet i dets ageren. Endvidere må man gøre sig det klart, at der for mange i mindretallet var tale om en naturlig ting at hjælpe sit land i denne krigssituation, da mange fortsat følte sig meget tættere knyttet til deres Mutterland end til deres herbergsstat Danmark, om end langt de fleste var meget rodfæstede i det territoriale område i Nordslesvig. Derfor er det min afsluttende konklusion, at det økonomiske samarbejde for mange må ses i lyset af denne nationalitetskonflikt. Mindretallet var fanget som en lus mellem to negle. Man ydede sin indsats for krigen som var man en del af Det Tredje Rige, men man fik ikke opfyldt ønsket i parolen "Heim ins Reich."

KILDER

Utrykte kilder:

- Rigsarkivet Aabenraa (RAÅ):
Retten i Haderslev, Kriminalretten nr. 836-839: Dombog for særlige sager 1945-1949.
Retten i Haderslev, Kriminalretten nr. 845-860: Særlige sager 1945-1949.

Trykte kilder:

- Bilag til beretning til Folketinget afgivet af den af tinget under 25. oktober 1950 nedsatte kommission i henhold til Grundlovens § 45, XIV:1: Det tyske mindretal under besættelsen, Danske dokumenter og oversættelser af tyske dokumenter, København 1953 (forkortet PK).

LITTERATUR

- Becker-Christensen, Henrik: "Det tyske mindretal i Nordslesvig – Hvor stort var det i 1920'erne og 1930'erne", Pluk fra forskning i Sønderjylland, 1991 s. 22-28
- Becker-Christensen, Henrik: "Nationale mindretal i det 3. rige i 1930'erne", Pluk fra forskning i Sønderjylland, 1996 s. 1-7
- Becker-Christensen, Henrik: "Nordschleswig Erwache!!!", Sønderjyske Årbøger 1998 s. 161-204.
- Becker-Christensen, Henrik: "Nazificeringen af det tyske mindretal i 1933", Birgitte Herreborg Thomsen m.fl. (red.): Sønderjylland i 1933, Aabenraa, 2010, s. 48-53.
- Bohn, Robert: "Introduktion II", i Robert Bohn m.fl. (red.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945, Aabenraa, 2001 s. 42-58.
- Danker, Uwe: "Introduktion I", i Robert Bohn m.fl. (red.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945, Aabenraa 2001 s. 9-41.
- Christensen, Claus Bundgård m.fl.: Under hagekors og Dannebrog- danskere i Waffen SS 1940-45, 4. udg. København 2005.
- Christensen, Claus Bundgård m.fl.: Danmark besat - Krig og hverdag 1940-45, 3. udg. København 2010.
- Hansen, Hans Schultz: "Den anden afstemning", Pluk fra forskning i Sønderjylland, 1999 s. 1-16
- Hansen, Hans Schultz: "Mindretal og flertal i Nordslesvig omkring 1940", Robert Bohn m.fl. (red.): Nationale mindretal i dansk-tyske grænseland 1933-1945, Aabenraa, 2001 s. 122-141.
- Hvidtfeldt, Johan: Beretning til Folketinget afgivet af den af tinget under 25. oktober 1950 nedsatte kommission i henhold til Grundlovens § 45, XIV: Det tyske mindretal under besættelsen, København 1953.
- Hopp, Peter: "Påskeblæsten 1933 – forløb, reaktioner og betydning", Birgitte Herreborg Thomsen m.fl. (red.): Sønderjylland i 1933, Aabenraa, 2010 s. 29-47.
- Jacobsen, Nina: "Tysk nazistisk ungdomsarbejde i Nordslesvig 1933-45", Sønderjyske Årbøger 1996, s. 195-222.
- Kaarsted, Tage: "Det tyske mindretal i Nordslesvig", Historie, 1991, s. 115-128.
- Kristensen, Henrik Skov: "Besættelsens sidste år og befrielsen, interneringerne og retsopgøret", Hans Schultz Hansen m.fl. (red.): Sønderjylland under krig og besættelse 1940-1945, Aabenraa, 2003, s. 138-170.
- Kristensen, Henrik Skov: "Mellem Hitler og hjemstavn - Folkegruppeløber Jens Møller", John T. Lauridsen (red.): Over strengen – under besættelsen, 2007 s. 582-608.
- Kristensen, Henrik Skov: Straffelejren. Fårhus, landssvigerne og retsopgøret, 1. udg., København 2011.
- Kühn, Jørgen: "Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945 – en forskningsoversigt", Robert Bohn m.fl. (red.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945, Aabenraa 2001, s. 59-101.
- Lammers, Karl Christian: "Den danske modstandsbevægelse og det tyske mindretal i Sønderjylland", Robert Bohn m.fl. (red.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945, Aabenraa 2001, s. 169-180.

- Lorek, Sabine: Rechtsabrechnung – Retsopgør – Politische Säuberung nach dem Zweiten Weltkrieg in Nordschleswig, 1. udg. Kiel 1998.
- Lorek, Sabine: "Retsopgøret med det tyske mindretal i Danmark efter 1945", Robert Bohn m.fl. (red.): Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945, Aabenraa 2001, s. 197-209.
- Lubowitz, Frank: "Det tyske mindretal", Hans Schultz Hansen m.fl. (red.): Sønderjylland under krig og besættelse 1940-1945, Aabenraa 2003, s. 57-76.
- Noack, Johan Peter: Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen, 1. udg., København 1975.
- Riese, Ingrid: "Die deutsche Volksgruppe in Nordschleswig 1933-1945 – Einstellungen zur Grenze", Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, 1995 s. 34-107.
- Tamm, Ditlev: Retsopgøret under besættelsen (Bind 1 og 2), 3 udg. København 1997.
- Werther, Steffen: Dänische Freiwillige in der Waffen-SS, 1. udg. Berlin 2004.

NOTER:

- 1 Artiklen er baseret på resultater fra en opgave på historiestudiet ved Aarhus Universitet.
- 2 Christensen m.fl. 2010, s. 267 og Jacobsen 1996, s. 219. Antallet af unge piger fra mindretallet er usikkert. Frontsøstrene blev ikke dømt under retsopgøret, da arbejdet blev betegnet som humanitært.
- 3 Jacobsen 1996, s. 200.
- 4 Lubowitz 2003, s. 59 og 74.
- 5 Af disse blev blot den ene dømt i den sidste ende. Dette uddybes nærmere under analysen.
- 6 Danker 2001, s. 21 og Becker-Christensen, 1998, s. 161 og 173.
- 7 Becker-Christensen 1996, s. 1-2 og Becker-Christensen 1991, s. 28.
- 8 Hansen 1999, s. 2, og Hopp 2010, s. 35.
- 9 Danker 2001, s. 23 og Riese 1995, s. 37, 40 og 58.
- 10 Danker 2001, s. 23 og Riese 1995, s. 55.
- 11 Fremover forkortet NSDAP-N.
- 12 Hansen 1999, s. 3 og Jacobsen 1996, s. 199.
- 13 Christensen m.fl. 2010, s. 151 og Jacobsen 1996, s. 199, 202 og 204.
- 14 Under blakkede forstås de indbyggere i landsdelen, der hverken kunne betegnes som entydigt tysk- eller dansksindede.
- 15 Hansen 1999, s. 4, 6, 8, 12 og 14 og Riese 1995, s. 70 og 75-76.
- 16 Riese 1995, s. 70-72 og Hansen 2001, s. 131.
- 17 Kaarsted 1991, s. 120 og Christensen m.fl. 2010, s. 59 og 156.
- 18 Kristensen 2007, s. 582 og Christensen 2010, s. 59.
- 19 Riese 1995, s. 77, 78, 84 og Noack 1975, fra s. 31.
- 20 Forkortelse for Volksdeutsche Mittelstelle.
- 21 Riese 1995, s. 88 og Kristensen 2007, s. 592.
- 22 Christensen m.fl. 2010, s. 655 og Lubowitz 2003, s. 63 og 68.
- 23 Christensen m.fl. 2010, s. 655 og Lubowitz 2003, s. 68-70.
- 24 Lammers 2001, s. 169 og Lorek 2001, s. 202-203.
- 25 Lubowitz 2003, s. 61.
- 26 PK, nr. 233.
- 27 Hvidtfeldt 1953, s. 105; PK, nr. 228; Lubowitz 2003, s. 62 og Lorek 1998, s. 325.
- 28 Hvidtfeldt 1953, s. 105.
- 29 Hvidtfeldt, 1953, s. 105 og Lubowitz 2003, s. 62.
- 30 RAÅ, Retten i Haderslev, kriminalretten nr. 838, sag nr. 1082.
- 31 Ibid., sag nr. 463/45, 1032, 1041 og 1043.
- 32 Hvidtfeldt 1953, s. 105; PK, nr. 228 og Lubowitz 2003, s. 62.
- 33 Hvidtfeldt, s. 104; PK nr. 225 og Lorek 1998, s. 324-325.
- 34 PK, nr. 225.
- 35 Hvidtfeldt 1953, s. 104-105; PK, nr. 225 og Lorek 1998, s. 325.
- 36 Hvidtfeldt 1953, s. 108.
- 37 Hvidtfeldt 1953, s. 110.
- 38 PK, nr. 237.
- 39 Hvidtfeldt 1953, s. 114.
- 40 PK, nr. 225.
- 41 Hvidtfeldt 1953, s. 105 og Lorek 1998, s. 325.

- 42 Hvidtfeldt 1953, s. 106 og PK, nr. 226 og 230.
- 43 Hvidtfeldt 1953, s. 107-108 og PK, nr. 233, 235, 237, 238 og 241-42.
- 44 Hvidtfeldt 1953, s. 109 og PK, nr. 234 og 240.
- 45 Hvidtfeldt 1953, s. 110-111; PK, nr. 243, 245, 246 og 247-249; Lorek 1998, s. 326.
- 46 Hvidtfeldt 1953, s. 103; PK, nr. 222 og Lorek 1998, s. 324.
- 47 PK, nr. 222.
- 48 RAÅ, Retten i Haderslev, Kriminalretten, nr. 838, sag nr. 857/45.
- 49 Kristensen 2003, s. 158-159 og Lammers 2001, s. 177.
- 50 Kristensen 2003, s. 163. Det lader ikke til, at der findes et samlet tal, der udelukkende angiver antallet af værnemagersager inden for mindretallet.
- 51 Christensen 2005, s. 398 og Kristensen 2011, s. 102.
- 52 Lorek 2001, s. 198-199 og 206; Tamm 1997, s. 417-418.
- 53 Lorek 2001, s. 198-199; Tamm 1997, s. 70.
- 54 Christensen 2005, s. 396.
- 55 Kristensen 2003, s. 165 og Tamm 1997, s. 154 og 471.
- 56 Lorek 2001, s. 205.
- 57 Tamm 1997, s. 757.
- 58 Tamm 1997, s. 760-61.
- 59 Dette tal er udregnet ud fra 1940, altså besættelsens begyndelse, hvor kollaborationen kunne have taget sin begyndelse.
- 60 Tamm 1997, s. 485.
- 61 Hvidtfeldt 1953, s. 103.
- 62 RAÅ, Retten i Haderslev, Kriminalretten, nr. 838, sag nr. 1041.
- 63 Under den gennemsnitlige omsætning forstås det beløb, der i kildematerialet er angivet som den anklagedes omsætning i forbindelse med den økonomiske kollaboration med besættelsesmagten. Dvs. der her ikke er tale om et eventuelt overskud i forbindelse med arbejdet, men blot den omsætning som arbejdet har givet. Ud fra omsættningens omfang kan man afgøre, hvor omfangsrigt den pågældende økonomiske kollaboration har været. Den gennemsnitlige omsætning er udregnet således, at alle de angivne omsætninger i sagerne er blevet lagt sammen og derefter divideret med det antal sager det i kildematerialet drejer sig om, hermed opnås den gennemsnitlige omsætning.
- 64 Lubowitz 2003, s. 66 og 69.
- 65 RAÅ, Retten i Haderslev, Kriminalretten, nr. 837, sag nr. 821/45, nr. 838, sag nr. 1030.
- 66 RAÅ, Retten i Haderslev, Kriminalretten, nr. 839, sag nr. 849/45.
- 67 Lorek 1998, s. 324.
- 68 RAÅ, Retten i Haderslev, Kriminalretten, nr. 838, sag nr. 1032.
- 69 RAÅ, Retten i Haderslev, Kriminalretten, nr. 853, sag nr. 716/45.
- 70 Ibid., nr. 848, sag nr. 352/45.
- 71 Lorek 1998, s. 332-340.
- 72 Christensen 2010, s. 151.
- 73 RAÅ, Retten i Haderslev, Kriminalretten, nr. 837, sag nr. 821/45.

Zusammenfassung

Dieser Artikel beschäftigt sich mit dem Thema der deutschen Minderheit in Nordschleswig und ihrer ökonomischen Kollaboration während der deutschen Besatzungszeit (1940-45). Die Arbeit mit diesem Thema nimmt ihren Ausgangspunkt in einer Untersuchung der Gerichtsakten von der gerichtlichen Abrechnung mit den Kollaborateuren nach Beendigung der Besatzungszeit in Dänemark. Die Gerichtsakten stammen ausschließlich aus dem Gerichtsbezirk Hadersleben.

Während der Arbeit mit den Quellen haben sich folgende Schlüsse ergeben: Die finanzielle Kollaboration innerhalb der deutschen Minderheit in Nordschleswig scheint von der nazistischen Partei der Min-

derheit kontrolliert worden zu sein, ähnlich wie es bei vielen anderen Aktivitäten in dieser Periode der Fall war. Die Kollaboration wurde von der Minderheitenorganisation DBN organisiert und kontrolliert. Die DBN war das Bindeglied zwischen der Besatzungsmacht und den kleinen Handwerksmeistern, die die Mehrheit der finanziellen Kollaborateure innerhalb der Minderheit ausmachten.

Das Ausmaß der Kollaboration scheint groß gewesen zu sein, nicht nur weil es von der Minderheit organisiert wurde, sondern auch weil die Quellenunterlagen nachweisen, dass der Umsatz und der Gewinn eine sehr große Spannweite hatten.

Die Unterlagen machen es ebenfalls deutlich, dass die Kollaborateure vor allem Männer aus der Minderheit mittleren Alters waren. Die Tendenzen innerhalb der finanziellen Kollaboration der Minderheit weist Unterschiede auf im Vergleich zu den generellen Tendenzen der finanziellen Kollaborateure in Dänemark. Meine Auffassung ist es, dass dies im Zusammenhang mit dem Wunsch der Minderheit nach einer Grenzberichtigung gesehen werden muss. Jede Gruppierung der Minderheit hat deshalb das geleistet, was für sie möglich war, und da die Gruppe von Männern mittleren Alters nicht wie die jüngeren Männer die Möglichkeit hatte, sich freiwillig an die Front zu melden, haben sie ihr Opfer für das Vaterland in der finanziellen Kollaboration geleistet.

”Spadeslaget” i Haderslev den 8. december 1940

AF HANS SCHULTZ HANSEN

Den 8. december 1940 afholdt Danmarks National-Socialistiske Arbejder-Parti et offentligt møde på Højskolehjemmet i Haderslev. Forud for mødet gik DNSAP's sønderjyske Sports-Afdeling i uniform og med spader i demonstrationsmarch gennem byens gader. Derved overtrådte SA forbuddet mod politisk uniformering. Politiet var for fåtalligt til at hindre marchen, men efter at have hentet forstærkning omringede politiet Højskolehjemmet. SA'erne lod sig ikke frivilligt arrestere og brugte deres spader mod politiet, der til gengæld satte ind med tåregas og brandsprøjter. Sammenstødet fik siden betegnelsen Spadeslaget. Hans Schultz Hansen redegør her for Spadeslagets forløb.

Da de danske nazister greb ud efter magten

Med den tyske besættelse af Danmark den 9. april 1940 blev en nazistisk regering en mulighed. Frits Clausen og hans følge i DNSAP ønskede og efterstræbte den. Samlingsregeringen og de demokratiske partier i Rigsdagen frygtede og modarbejdede den. I dette spil var tyskerne den afgørende faktor, da DNSAP var for svagt til selv at erobre regeringsmagten. Kun ved en stærk tysk pression mod konge, regering og rigsdag kunne dette ske.

DNSAP's forsøg på at vinde besættelsesmagten for en nazistisk regering er grundigt belyst af besættelsestidshistorikeren Henning Poulsen.¹ Han har påvist, at tyskernes lydørhed over for DNSAP voksede efter den tyske sejr over Frankrig i juni 1940. Fra august finansierede de DNSAP's propagandaoffensiv for indsættelse af Frits Clausen som statsminister. Det var nu op til partiet selv at vokse sig stort og stærkt. Et øjeblikkeligt regeringsskifte var tyskerne ikke indstillet på. I den sidste del af september synes Hitler imidlertid at have sat sig for at skabe et storgermansk rige. Indsættelse af nazistiske regeringer i de besatte lande blev set som et første skridt til at nå dette mål. Også et regeringsskifte i Danmark blev overvejet. Den tyske gesandt i København, Cecil von Renthe-Fink, foretrak at fortsætte samarbejdet med den siddende Stauning-regering. Truslen fra et styrket DNSAP kunne imidlertid bruges til at presse den danske regering, og han øgede derfor støtten til de